

DR. CSOMÓS GYÖRGY

Területi egyenlőtlenségek Magyarországon: az ESPON*-elemzés adaptálása a tervezési-statisztikai régiók policentrikusságának vizsgálatához

Bevezetés

A területfejlesztéssel foglalkozó szakirodalom egyöntetűen leszögezi, hogy Magyarország alapvetően monocentrikus térszerkezetű, Budapest dominanciája az élet minden területén érvényesül (Lengyel 2004, Wágner 2004, Beluszky 2005, Tosics 2006, Vandermotten et al. 2007). A monocentrikus struktúra oldására tett kísérletek sem új keletűek, bár igazi jelentőségük a NUTS-rendszer kialakítása után teljesedett ki. Az 1960-as évek elejétől egészen a rendszerváltásig számos területfejlesztési (vagy inkább településhálózat-fejlesztési) dokumentum tette nyilvánvalóvá, hogy a Budapest-központúság nem előnyös Magyarország fejlődése szempontjából. A fejlesztési elképzelések legtisztábban az 1971-es Országos településhálózat-fejlesztési koncepcióban jelentek meg, amelyben Budapest dominanciájának megszüntetése érdekében Győrt, Debrecen, Miskolcot, Pécsét és Szegedet ellenpólusvárosokként jelölték meg (Rechnitzer 1998, Faragó 2009). A koncepcióban lényegében a Franciaországban is alkalmazott növekedéspólus-koncepciót adaptálták (Csomós 2009) azzal a kitételrel, hogy a „kiemelt felsőfokú központok” és „felsőfokú központok” alatti településkategóriák fejlesztését sem gazdasági, sem ideológiai szempontok nem motiválták. Nem is meglepő, hogy az 1980-as évek közepére már átdolgozásra megérett koncepcióban ismét a monocentrikus térszerkezet megszüntetése került a középpontba, és ez egyértelműen jelzi a korábbi másfél évtized fejlesztéspolitikájának sikertelenségét. A módosítás megállapításai között az is szerepelt, hogy az öt regionális funkciót betöltő város (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged) extenzív fejlődését meg kell állítani, és a mennyiségi fejlesztés helyett a felsőfokú szerepkörök bővítésére kell helyezni a hangsúlyt (Pálné Kovács 2001). Mindez azért fontos, mert ahogyan az 1950-es évektől Budapest centralizált fejlesztése miatt Magyarország térszerkezete vált fokozottan monocentrikussá, úgy 1971-től a regionális szerepkörű városok erőltetett fejlesztésével a (későbbi) régiókban jöttek létre területi egyenlőtlenségek.

A rendszerváltozást követő másfél évtized átmenetinek tekinthető a regionalitás szempontjából, az időszakot elsősorban a települések (pontosabban az önkormányzatok) függetlenségi törekvései jellemezték (Csefkó 1997). Az 1990. évi önkormányzati törvényben és annak 1994. évi módosításában a középszintű igazgatást lényegében megszüntették, a megyék elveszítették korábbi szerepüket. Az uniformizált településhálózat-

* ESPON – angol betűszó: európai területi tervezési megfigyelőhálózat.

ból csak a megyei jogú városok emelkedtek ki, vagyis azok a városok, amelyek lakosság-száma meghaladta az 50 000 főt, vagy megyeszékhelyszerepet töltöttek be (Szigeti 2002).

Az 1990-es évek közepére már nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz belátható időn belül megtörténik, ez a tény pedig jelentős változásokat indukált az ország térszerkezetének formálódásában. A legfontosabb – sokak által és sokszor vitatott – elvárás a NUTS regionális rendszer adaptálása volt, amelynek értelmében ki kellett alakítani a magyarországi NUTS 2 szintű régiókat. A tervezési-statisztikai régiók létrehozásának és általában a megye–régió kapcsolatának problémaköre szinte kimeríthetetlen (Zongor 1999, Forman 2003, Pálné Kovács 2004, 2005). Hosszas viták után a 35/1998. (III. 20.) OGY-határozat az Országos területfejlesztési koncepcióról rögzítette a NUTS 2 régiók számát, területi kereteit és létrehozásuk metodikáját, azonban ennél konkrétabb meghatározások nem történtek meg, például nem jelölték ki a régióközpontokat. A 2005-ben aktualizált formában elfogadott Országos területfejlesztési koncepcióban (OTK) megnevezték a pólusvárosokat (fejlesztési pólusokat), amelyek adminisztratív régióközponti szerepet ugyan nem látnak el, azonban a területfejlesztés szempontjából meghatározó jelentőségűek. Ez meg is jelenik az Új Magyarország fejlesztési tervben (ÚMFT), amely a területfejlesztés vonatkozásában lényegében az OTK prioritásait emeli át. Az ÚMFT szerint a területfejlesztés középtávú célja Budapest dominanciájának megszüntetése (vagy legalábbis mérséklése) a fejlesztési pólusvárosok (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged és Székesfehérvár–Veszprém) szerepkörének erősítésével. Az ÚMFT leszögezi, hogy a fejlesztési pólusok nem szigetelődhetnek el a városhálózat többi tagjától, vagyis szükséges a kis- és középvárosok térszervező erejének növelése és a városhálózati kapcsolatrendszer megerősítése is. Az 1960-as, 1970-es évek fejlesztéspolitikai elképzelésihez képest tehát – többek között – annyiban módosult a városokat érintő területfejlesztési stratégia, hogy a régióközponti szerepet ellátó városok (fejlesztési pólusok) mellett a rendelkezésre álló erőforrásokat a városhálózat valamennyi tagjának megerősítésére kell koncentrálni. A jelenleg érvényes OTK-ban lényegében az 1999-ben elfogadott Európai területfejlesztési perspektíva (ESDP: European Spatial Development Perspective) ajánlásai jelennek meg (CEC 1999).

A különböző fejlesztéspolitikai dokumentumokban megfogalmazott elméletek meglehetősen idealista irányokat vázolnak, a gyakorlat azonban nem ennyire egyszerű. A területfejlesztés alapvető problémáját Lengyel Imre „*A fejlesztési pólusok mint a tudásalapú gazdaság kapuvárosai*” című tanulmányában fogalmazza meg (Lengyel 2007:752): „A fejlesztési pólusokról szóló magyarországi vitákban és dokumentumokban alapvetően kétféle szemlélet keveredik: egyrészt a tudásalapú gazdaságfejlesztést, másrészt a policentrikus városhálózat fejlesztését favorizálók. A városhálózati pólusokról folyó hazai vitákban is kétféle elképzelés érhető tetten, az egyik csak a régióközpontokat fejlesztene, a másik a középvárosokat is mint alpólusokat.”

Kérdés tehát, hogy a területi tervezésnek mire kell koncentrálnia: az ellenpólusok célzott fejlesztésére Magyarország monocentrikus térszerkezetének oldása érdekében, vagy pedig a regionális városhálózat megerősítésére (vagyis policentrikus regionális városhálózat kialakítására) a regionális versenyképesség növelése érdekében.

Természetesen roppant nehéz annak megállapítása, hogy egy adott régió mennyire tekinthető monocentrikus vagy policentrikus térszerkezetűnek, aminek oka elsősorban a rendelkezésre álló statisztikai források változatossága, illetve a felhasznált módszerekben

jelentkező differencia. Véleményem szerint jelenleg a legátfogóbb elemzés az európai területi tervezési megfigyelőhálózat (ESPON: European Spatial Planning Observation Network) kutatásaihoz köthető, éppen ezért jelen tanulmányomban az ESPON által alkalmazott módszereket használom fel, és a következő kérdésekre kívánok válaszolni:

- A magyarországi tervezési-statisztikai régiók mennyire tekinthetők monocentrikus vagy policentrikus térszerkezetűnek?
- Érvényesül-e a regionális központi szerepet ellátó városok dominanciája, vagy jelentősen nem emelkednek ki régiójuk városhálózatából?

Vizsgálatom metodikája az ESPON 1.1.1 Potentials for polycentric development in Europe módszertanán alapszik (Nordregio et al. 2004; Meijers, Waterhout & Zonneveld 2007).

A policentrikusság vizsgálata az európai területi tervezési megfigyelőhálózat (ESPON) kutatási programjában

Az ESPON 2006 kutatási program 2002-ben indult az INTERREG III B közösségi kezdeményezés keretében azzal a céllal, hogy az Európai Közösség és a programhoz csatlakozó európai országok (összesen 29) számára egységes, tudományosan megalapozott kutatási módszertant és területi elemzést adjon, amelynek eredményei beépíthetők a nemzeti területfejlesztési programokba. Az ESPON 2006 kutatási program öt prioritás mentén zajlott, amelyek közül a városhálózat policentrikus fejlődése szempontjából az első prioritás bír jelentőséggel. A policentrikusság ugyanakkor meglehetősen bonyolult fogalom, az Európai Unió tagállamaiban különböző területi szinteken vizsgálják, így megközelítése szerzőnként változik (Krätke 2001, Davoudi 2003, Faludi 2005). Az ESPON-program során az országok térszerkezetének policentrikusságát adminisztratív, morfológiai és funkcionális dimenzióban vizsgálták, ennek érdekében pedig két egzakt elemzési alapegységet alkottak:

- Funkcionális városi övezet, FUA (Functional Urban Area): Azokban az országokban, amelyekben a népesség meghaladja a 10 millió főt (tehát Magyarországon is) a FUA egy legalább 15 000 fős városból és az azt körülvevő legalább 50 000 fős vonzáskörzetből áll.¹ Kisebb országokban a központi város lakosságát szintén legalább 15 000 főben határozták meg, s ezt a várost az ország népességének 0,5%-át elérő vonzáskörzet övezi. Európában így összességében 1595 FUA-t azonosítottak, amelyek lakosság száma minden esetben eléri a 20 000 főt.
- Európai nagyvárosi növekedési övezet, MEGA (Metropolitan European Growth Area): A MEGA kritériumának azok a FUA-területek felelnek meg, amelyek az átlagosnál nagyobb népességgel rendelkeznek, illetve amelyekben magas szintűek a termelési, tudásalapú és döntéshozatali funkciók. Mindezek alapján 76 FUA felel meg a MEGA-kritériumnak.

Természetesen a FUA- és a MEGA-kategóriákon belül is több csoportot alkottak. Egy példával élve, a MEGA városkategória négy alkategóriát tartalmaz, amelyeket a már

¹ A FUA-egységek népességszám-meghatározását az ESPON-vizsgálatba bevont országok területfejlesztéssel foglalkozó szervezetei végezték el, Magyarországon a VÁTI. Az egységesítés érdekében a FUA-területeket egyrészt hét jellemző statisztikai adat (például az ingázók száma), másrészt a központi magvárosra illeszthető izokron (45 perces autótú) alapján definiálták.

említett szempontok alapján definiáltak. Magyarországról mindössze Budapest került a MEGA harmadik kategóriájába (Prága, Varsó, Pozsony mellé), a többi magyarországi várost az ESPON a FUA-csoportba sorolta.

A FUA-egységek száma országonként változó, amit egyértelműen tükröz az 1. táblázat. A kutatócsoportok a legtöbb FUA-területet Európa legnépesebb országaiban azonosította, így Olaszországban, Franciaországban, Németországban, Nagy-Britanniában és Spanyolországban. Meglepő azonban, hogy Magyarországon 1,3-szer több FUA található, mint a kétszer népesebb Romániában, 1,6-szer több, mint a négyszer népesebb Lengyelországban, illetve háromszor több, mint a hasonló méretű Csehországban. Nyilvánvaló, hogy ennek oka az urbanizáltság foka mellett (vagy éppen helyette) elsősorban az adatszolgáltatás változatosságában keresendő, aminek az ESPON-jelentés hangot is ad.

1. táblázat

*A FUA-alapegységek száma az európai országokban
az ESPON kutatási program szerint*

Sorszám	Ország	FUA-szám	Sorszám	Ország	FUA-szám
1.	Olaszország	253	16.	Dánia	35
2.	Franciaország	211	17.	Bulgária	31
3.	Németország	186	18.	Szlovákia	27
4.	Nagy-Britannia	146	19.	Csehország	25
5.	Spanyolország	105	20.	Ausztria	24
6.	Magyarország	77	21.	Belgium	21
7.	Románia	59	22.	Észtország	10
8.	Svájc	48	23.	Litvánia	8
9.	Lengyelország	48	24.	Lettország	8
10.	Svédország	47	25.	Írország	7
11.	Görögország	45	26.	Szlovénia	6
12.	Portugália	44	27.	Ciprus	4
13.	Hollandia	39	28.	Luxemburg	2
14.	Norvégia	36	29.	Málta	1
15.	Finnország	35			

Forrás: Meijers, Waterhout & Zonneveld 2007.

Az mindenesetre egyértelmű, hogy morfológiai szempontból – tehát csak a FUA-egységek száma és az országok népessége alapján – Magyarország az egyik leginkább policentrikus országnak számít Európában. A 2. táblázatban látható, hogy a FUA-egységek átlagos népessége Norvégia után Magyarországon a legkisebb, a hasonló népességű országokban – Svédországban, Portugáliában, Csehországban és Belgiumban – pedig jóval nagyobb.

2. táblázat

Átlagos FUA-néesség az ESPON 2006 kutatási programban részt vevő országokban

Sorszám	Ország	Átlagos FUA-néesség (2006), fő	Sorszám	Ország	Átlagos FUA-néesség (2006), fő
1.	Lengyelország	794 939	16.	Bulgária	248 992
2.	Írország	601 288	17.	Görögország	247 226
3.	Belgium	500 542	18.	Portugália	240 218
4.	Németország	443 215	19.	Luxemburg	234 543
5.	Litvánia	425 411	20.	Olaszország	232 220
6.	Hollandia	418 826	21.	Szlovákia	199 599
7.	Spanyolország	416 745	22.	Svédország	192 505
8.	Nagy-Britannia	413 651	23.	Ciprus	191 604
9.	Csehország	410 043	24.	Svájc	155 399
10.	Málta	405 006	25.	Dánia	155 070
11.	Románia	366 275	26.	Finnország	150 159
12.	Ausztria	344 414	27.	Észtország	134 468
13.	Szlovénia	333 893	28.	Magyarország	130 865
14.	Franciaország	298 572	29.	Norvégia	128 895
15.	Lettország	286 824			

Forrás: Nordregio et al. 2004, EUROSTAT

Meijers, Waterhout és Zonneveld a Zárul az olló: területi kohézió policentrikus területfejlesztésen keresztül című 2007-es cikkében arra hívja fel a figyelmet, hogy tisztán morfológiai szempontok alapján nem lehet egyértelmű következtetéseket levonni az országok policentrikusságával kapcsolatban, ennek pedig egyértelmű példája éppen Magyarország. A vizsgált 29 országot figyelembe véve Magyarország a leginkább policentrikus, azonban – a szerzők véleménye szerint – a domináns főváros és a következő városkategória, a regionális centrumok között funkcionálisan meglehetősen nagy a szakadék (Meijers, Waterhout & Zonneveld 2007:7). A 3. táblázat részben a korábban már említett cikk, részben az ESPON-jelentés alapján készült. A népességet és a FUA-egységek számát 10-es alapú logaritmikus skálán ábrázolva előállítható az a regressziós egyenes, amelynek meredeksége egyértelműen utal a vizsgált országok policentrikusságára (vagy éppen monocentrikusságára). A regressziós egyenes meredekségét a tíz legnépesebb FUA alapján határozták meg, illetve azokban az országokban, amelyekben nincs tíz FUA, valamennyit figyelembe vették (Luxemburg kettő, Málta pedig egy FUA-egységgel rendelkezik, így a számítás során ezeket nem értékelték). A vizsgált országok policentrikussága – amint azt a 3. táblázat mutatja – nem írható körül egzakt formában, nem lehet jellemző országcsoportokat definiálni. A tíz legnépesebb FUA alapján Magyarország Európa policentrikus országainak csoportjában helyezkedik el. Más módszer alapján történt számítás lényegében hasonló eredményre vezetett, amelyet szintén a 3. táblázat mutat. Azt vizsgáltam meg, hogy a legnagyobb FUA népessége és a következő tíz FUA népessége milyen arányban állnak egymással. Véleményem szerint az első 20 ország policentrikusnak tekinthető, mivel a legnagyobb FUA népessége kisebb, mint a következő tíz FUA népessége együttesen. Ebbe a kategóriába tartozik Magyarország is,

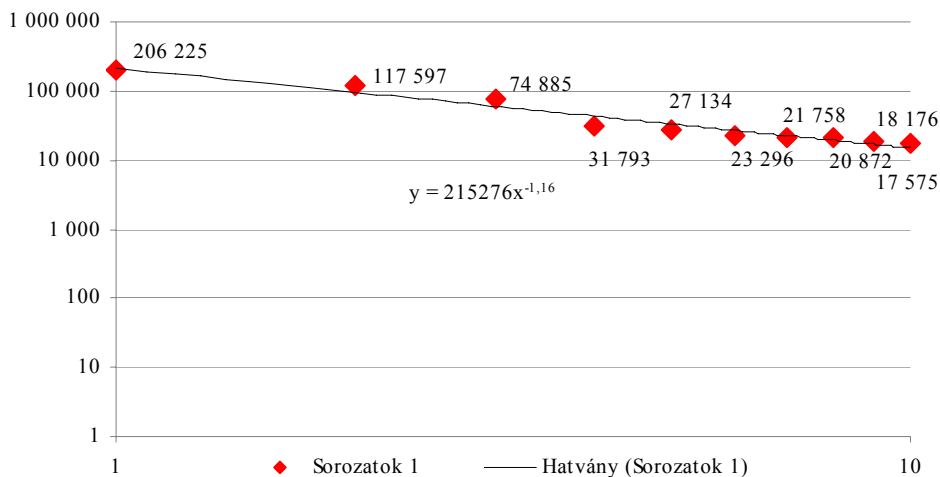
A magyarországi NUTS 2 régiók policentrikusságának összehasonlítása a „rang-nagyság” eloszlás alapján

A magyarországi tervezési-statisztikai régiók policentrikusságának vizsgálatát az ESPON 2006 kutatási programban alkalmazott módszerek alapján végeztem el. Számításaim során a régiók tíz legnépesebb városát tekintettem alapegységnek, így lényegében eltértem az ESPON által használt FUA-alapegységektől, aminek több oka is van. Véleményem szerint a „rang-nagyság” eloszlás alapján csak akkor lehetséges a régiók policentrikusságának változását hosszú távon elemezni, amennyiben megfelelő alapegységek állnak rendelkezésre. Az adataim forrása a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) T-STAR adatbázisa, illetve az Adó- és Pénzügy Ellenőrzési Hivatal (APEH) statisztikai rendszere volt, amelyek a számításához szükséges adatokat a közigazgatási értelemben vett települések szintjén dokumentálták, tehát nem a FUA-egységek szintjén.

Mint említettem, a számítások során a régiók tíz legnépesebb városát tekintettem alapegységnek, az eredményeim pedig 2000-re, 2004-re és 2008-ra vonatkoznak. Az 1. ábra az összehasonlítás alapját jelentő regressziós egyenes felvételének metodikáját mutatja be az észak-alföldi régió tíz legnépesebb városában, 2008-ban: Debrecen, Nyíregyháza, Szolnok, Hajdúböszörmény, Jászberény, Hajdúszoboszló, Törökszentmiklós, Karcag, Mezőtúr és Balmazújváros (KSH, 2009).

1. ábra

A regressziós egyenes meredeksége 10-es alapú logaritmuskálán ábrázolva az észak-alföldi régió tíz legnépesebb városa alapján (2008)

Forrás: a KSH alapján saját szerkesztés.

A 4. táblázatban a tervezési-statisztikai régiók policentrikusságának változását hasonlítottam össze a „rang-nagyság” eloszlás alapján. A számítások szerint – korántsem meglepő módon – Magyarország leginkább monocentrikus régiója a közép-magyarországi. Budapest dominanciája országos viszonylatban is meghatározó, amely regionális szinten még erőteljesebben érvényesül. A 2000-es évhez képest ugyanakkor csökkent a főváros

regionális dominanciája, aminek oka a népességfogyás mellett az agglomerációs öv településeinek erőteljes népességnövekedésében keresendő.

4. táblázat

A tervezési-statisztikai régiók policentrikusságának változása a „rang-nagyság” eloszlás szerint, a városok lakosság száma alapján

Régió	A regressziós vonal meredeksége N(város) = 10			Policentrikus vagy monocentrikus
	2008	2004	2000	
Közép-Dunántúl	-0,743	-0,741	-0,771	Policentrikus ↑ ↓ Monocentrikus
Dél-Alföld	-0,839	-0,805	-0,789	
Észak-Magyarország	-0,954	-0,946	-0,945	
Dél-Dunántúl	-1,044	-1,031	-1,022	
Nyugat-Dunántúl	-1,080	-1,069	-1,072	
Észak-Alföld	-1,160	-1,132	-1,125	
Közép-Magyarország	-1,461	-1,483	-1,500	
<i>Magyarország</i>	<i>-1,051</i>	<i>-1,054</i>	<i>-1,058</i>	

Forrás: KSH alapján saját számítás.

A népességszám alapján történő regionális policentrikusság vizsgálata számos nem várt eredményre vezetett. Az észak-alföldi régió nemcsak Magyarország második legnépesebb régiója, de egyben a második leginkább monocentrikus is. A 4. táblázatban látható, hogy 2000-hez képest 2008-ra a területi egyenlőtlenségek fokozódtak, tulajdonképpen monocentrikus irányba történt elmozdulás. A városok lakosság számát külön-külön megvizsgálva megállapítható, hogy 2000 és 2004 között valamennyi város lakosság száma csökkent, azonban Debrecen és Nyíregyháza esetében kisebb növekedés figyelhető meg 2004 és 2008 között. A monocentrikus szerkezetet tehát nem egyetlen város dominanciája okozza, hanem az a tény, hogy a két nagyvárost nem követik a „rang-nagyság” eloszlásnak megfelelő méretű városok. A területi egyenlőtlenségeket fokozza, hogy a régió településeinek lakosság száma folyamatosan csökken, ellentétben Debrecennel (206 225 fő) és Nyíregyházával (117 597 fő). Az említett demográfiai tendencia tízéves időtartamot vizsgálva erősödőnek tűnik.

Hasonló a helyzet a nyugat-dunántúli régió esetében is, amely Magyarország átlagához viszonyítva szintén a monocentrikusnak tekinthető régiók sorába tartozik. Észak-Alföldhöz képest mégis jelentős eltérés tapasztalható a területi egyenlőtlenségek kiváltó okában. A Győrt (130 476 fő) követő város, Szombathely (79 513 fő) lakosság száma 61%-a Győr lakosságának, Nyíregyháza pedig 57%-a Debrecen lakosságának. A legnépesebb és a második legnépesebb városok arányában tehát nincs jelentős differencia. Az észak-alföldi régió ötödik legnépesebb városa Jászberény (27 134 fő), amelynek lakosság száma csak 13%-a Debrecen lakosság számának, a nyugat-dunántúli régió esetében az ötödik Nagykanizsa (50 540 fő), ahol ugyanez az arány 39% Győrhöz viszonyítva. A lakosság számukat tekintve a régióban tizedik helyen álló városok, Balmazújváros (17 575 fő) és Kőrmend (12 028 fő) lakosság szám aránya hozzávetőleg azonos a régiók legnagyobb városához képest (8,5%, illetve 9,2%). Nyugat-Dunántúl esetében a monocentrikus szerkezet kialakulását tehát több nagyváros együttesen okozza.

Az országos értékhez viszonyítva a dél-dunántúli régió már nem tekinthető monocentrikusnak, miközben a második legnépesebb város, Kaposvár lakosságszáma (67 633 fő) mindössze 43%-a legnépesebb város, Pécs lakosságszámához (156 974 fő) viszonyítva. Policentrikus régiónak nevezhető Észak-Magyarország, Dél-Alföld és Közép-Dunántúl is.

Meg kell azonban jegyezni, hogy miközben Magyarország monocentrikussága csökkent a vizsgált időszakban, 2000-hez képest 2008-ra mindössze a közép-magyarországi, illetve a közép-dunántúli régió policentrikussága növekedett. Nyilvánvaló tehát, hogy az országos értéket alapvetően Közép-Magyarországon jelentkező tendenciák befolyásolják, annak ellenére, hogy öt régióban erősödött a monocentrikus szerkezet.

A lakosságszámot figyelembe véve a magyarországi régiók esetében a következő kategóriákat lehet elkülöníteni:

1. Közép-Magyarország: a monocentrikus szerkezet egyetlen város dominanciájára vezethető vissza.
2. Észak-Alföld: a monocentrikus szerkezetet két jelentős népességű város és több kevésbé népes város hozza létre.
3. Nyugat-Dunántúl: a régió monocentrikus szerkezetét több népesebb város és az őket követő városok alacsony népességszáma okozza.
4. Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország: a régiók kiemelkedően nagy népességű városait (Pécs, illetve Miskolc) nem követik jelentős népességű városok, és amelyek követik, azok között nincsenek nagy eltérések, ez pedig relatív policentrikus jelleget okoz.
5. Dél-Alföld és Közép-Dunántúl: a régiók legnépesebb városait (Szegedet, illetve Székesfehérvárt) viszonylag nagyobb népességű városok követik, vagyis a legnépesebb város nem emelkedik ki jelentősen a városok sorából.

A régiók összehasonlítására eddig a városok lakosságszámát vettem figyelembe indikátorként, ugyanakkor más mutatók is felhasználhatók a területi egyenlőtlenségek méréséhez. Az ESPON 2006 kutatási programban a FUA-egységek egy lakosra jutó GDP-értéke alapján is meghatározták a regressziós egyenes meredekségét, amely a lakosságszámot figyelembe vevő számításoktól jelentős mértékben eltérhetett (Nordregio et al. 2004). Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a FUA-egységeket alkotó városok és települések, vagy akár egy egész agglomerációs terület GDP-értékét csak közelítő becsléssel lehet megállapítani, egzakt adatok nem állnak rendelkezésre. Különböző szervezetek általában a világ legjelentősebb nagyvárosaira (global cities, world cities) készítenek el GDP-becsléseket (PWHC 2007, UBS 2009), illetve az Európai Unióban az Urban Audit projektben (<http://www.urbandaudit.org/>) részt vevő európai városok GDP-értékét határozták meg a 2004-es évre vonatkozólag. Ez utóbbiban Magyarországról mindössze a 100 000 főnél népesebb városok érintettek, tehát Budapest (16 622 €)², Debrecen (6116 €), Győr (9284 €), Kecskemét (5703 €), Miskolc (5451 €), Nyíregyháza (4494 €), Pécs (6022 €), Szeged (6391 €) és Székesfehérvár (7875 €). Az Urban Audit projektben megjelenő GDP-adatok – bár nyilvánvalóan tükrözik az adott ország gazdasági potenciálját – a városok tekintetében mindössze becslésként értékelhetők. Véleményem szerint nem lehet a magyarországi városokra GDP-értéket meghatározni, ezért a városokban

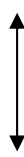
² Egy lakosra jutó értékek, euróban.

keletkező bruttó hozzáadott érték alapján számított regressziós egyeneseket állítottam szembe a lakosságszám alapján meghatározott regressziós egyenesekkel. A bruttó hozzáadott értéket (BHÉ) felhasználó számítást nemcsak azért tartom fontosnak, mert ezt települések szintjén is mérik, hanem azért is, mert a BHÉ alapvető komponense a GDP-nek.

Eredményeimet az 5. táblázat mutatja. A 4. táblázatban megállapított regionális sorrendekhez képest számottevő eltérések tapasztalhatók. A regressziós egyenesek nagyobb meredeksége arra utal, hogy a gazdaság területén nagyobb a koncentráció, mint a lakosságszám alapján, vagyis a régiók centralizáltabbak.

5. táblázat

A tervezési-statisztikai régiók policentrikusságának változása a „rang-nagyság” eloszlás szerint, a gazdasági szervezetek bruttó hozzáadott értéke alapján

Régió	A regressziós vonal meredeksége N(város) = 10			Policentrikus vagy monocentrikus
	2007	2004	2000	
Dél-Alföld	-1,101	-1,158	-1,083	
Közép-Dunántúl	-1,355	-1,257	-1,214	
Észak-Magyarország	-1,365	-1,266	-1,392	
Dél-Dunántúl	-1,655	-1,825	-1,521	
Észak-Alföld	-1,799	-1,778	-1,769	
Nyugat-Dunántúl	-1,818	-1,798	-1,656	
Közép-Magyarország	-2,343	-2,295	-2,360	
<i>Magyarország</i>	-1,482	-1,350	-1,469	Monocentrikus

Forrás: APEH alapján saját számítás.

Természetes, hogy a közép-magyarországi régióra jellemző leginkább az említett koncentrálttság, aminek oka, hogy Budapest dominanciája a gazdaság területén sokkal nagyobb, mint a lakosságszám területén. Érdekes azonban megemlíteni, hogy Közép-Magyarországon nagyságrendi különbségek vannak a településeken keletkező bruttó hozzáadott értékek között: a BHÉ Budapesten 13,5-szer nagyobb, mint az öt követő Budaörsön, és 85,7-szer nagyobb, mint a régió harmadik legnagyobb értékkel rendelkező városában. A többi magyarországi régióban nincs hasonlóan nagy arány a városok között.

A régiók sorrendjében – a lakosságszám alapján készült számítástól eltérően – Észak-Alföldet megelőzi Nyugat-Dunántúl. Magyarország második legnagyobb bruttó hozzáadott értékével rendelkező városa, Győr (éppen Budaörsöt előzi meg) erősen torzító hatása, több mint négyszer nagyobb BHÉ-vel rendelkezik, mint a régióban második Szombathely vagy a harmadik Zalaegerszeg.

Az észak-alföldi régióban már nincsenek hasonlóan kiugró eltérések, bár a BHÉ Debrecenben 2,5-szer nagyobb, mint a második Nyíregyházán. A regressziós egyenes meredekségét tulajdonképpen az okozza, hogy már a hetedik helyen álló Törökszentmiklós értéke is 31,2-szer kisebb, mint Debrecen értéke.

A dél-dunántúli régióban nem meglepő a BHÉ alapján tapasztalható centralizáltság, azonban figyelemre érdemes, hogy a 2004-ben mért értékhez képest 2007-re – szemben a korábbi három régióval – jelentősen csökkent a centralizáltság mértéke. Ennek oka egyrészt a Pécsét követő városok bruttó hozzáadott értékének növekedésében keresendő, másrészt abban, hogy a Pécsen mért BHÉ kétharmadára csökkent. A dél-dunántúli régió

így veszített monocentrikus jellegéből, azonban annak mértéke továbbra is meghaladja az országos átlagot.

Az észak-magyarországi, a közép-dunántúli és a dél-alföldi régióban a bruttó hozzáadott érték alapján számolt regressziós egyenes meredeksége nem éri el az országos átlag alapján megállapított értéket, ezek a régiók tehát policentrikusnak tekinthetők.

Természetesen a bruttó hozzáadott érték alapján történt számítás is csak egy lehetséges megközelítést takar, és semmiképpen sem nevezhető kizárólagosnak. Az adatok bizonytalansága miatt tulajdonképpen a GDP-t figyelembe vevő megközelítés alternatívája, ugyanakkor – véleményem szerint – a jellemző gazdasági folyamatoknak tükörképe. Végül soron megállapítható, hogy a városokban található gazdasági szervezetek által előállított bruttó hozzáadott érték alapján a monocentrikusság mértéke messze meghaladja a lakosság szám alapján mért értékeket. Funkcionális szempontból – hangsúlyozva, hogy mindössze egyetlen mutatót vettem figyelembe – regionális szinten is jelentősebbek a területi egyenlőtlenségek, mint morfológiaiilag.

Konklúzió

Egy ország, és különösen egy régió policentrikusságának megállapítása meglehetősen bonyolult feladat. Mint korábban említettem, ennek oka elsősorban az alkalmazott módszerek változatosságában és a felhasznált statisztikai adatok egyediségében keresendő. Jelen tanulmányomban az ESPON 2006 kutatási program módszertanát adaptáltam annak érdekében, hogy megállapítsam a magyarországi NUTS 2 tervezési-statisztikai régiók policentrikusságát. Eredeti célkitűzésem szerint két kérdésre kívántam válaszolni:

1. A magyarországi tervezési-statisztikai régiók mennyire tekinthetők monocentrikus vagy policentrikus térszerkezetűnek?

Az elemzés azt igazolta, hogy a lakosság szám és a bruttó hozzáadott érték alapján vizsgált területi egyenlőtlenségek között kimutatható párhuzam, vagyis azok a régiók, amelyek a lakosság szám alapján monocentrikusnak minősülnek, hasonlóan monocentrikusak a bruttó hozzáadott érték alapján is. A nagyvárosok gazdasági dominanciája regionális szinten erőteljesebben érvényesül, mint morfológiai szempontból. Mindkét kategóriában – az országos átlagértékhez viszonyítva – monocentrikusnak tekinthető a közép-magyarországi régió, a nyugat-dunántúli régió és az észak-alföldi régió.

2. Érvényesül-e a regionális központi szerepet ellátó városok dominanciája, vagy jelentősen nem emelkednek ki régiójuk városhálózatából?

A kérdésre tulajdonképpen az elemzés háttéradatai adnak választ. Egyértelmű, hogy Közép-Magyarország esetében Budapest dominanciája megkérdőjelezhetetlen, hasonló centralizáltság más régió esetében nem figyelhető meg. A lakosság szám alapján az észak-alföldi régióban Debrecen és Nyíregyháza, a nyugat-dunántúli régióban Győr, Szombathely, Zalaegerszeg, Sopron és Nagykanizsa együttesen hoz létre monocentrikus szerkezetet. A gazdaság területén Nyugat-Dunántúlon elsősorban Győr, valamint Szombathely és Zalaegerszeg dominanciája érvényesül, Észak-Alföldön Debrecen és Nyíregyháza, Dél-Dunántúlon pedig Pécs befolyásolja a policentrikus szerkezet kialakulását.

IRODALOM

- Beluszky Pál* (2005): Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- CEC – Commission of the European Communities (1999): European Spatial Development Perspective: Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the EU. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities
(http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/sum_en.pdf)
- Csefkó Ferenc* (1997): A helyi önkormányzati rendszer. Dialóg–Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- Csomós György* (2009): A monocentrikus térszerkezet kialakulásának okai és a policentrikus területfejlesztés jövőképe: különbségek és hasonlóságok Franciaország és Magyarország területi tervezésében. Társadalomkutatás, 27. 2.
- Davoudi, S.* (2003): Polycentricity in European Spatial Planning: From an Analytical Tool to a Normative Agenda. European Planning Studies, 11. 8.
- Faludi, A.* (2005): Territorial Cohesion: An Unidentified Political Objective – Introduction to the special issue. Town Planning Review, 76. 1.
- Faragó László* (2009): A településhálózat és annak alakítása (A városokról szóló diskurzus folytatása). Területi Statisztika, 12 (49). 3.
- Forman Balázs* (2003): Az Európai Unió strukturális és előcsatlakozási alapjai. INTERPRESS, Budapest
- Központi Statisztikai Hivatal (2009): A Magyar Köztársaság Helységnevének könyve, 2009
(<http://portal.ksh.hu/pls/portal/docs/PAGE/KSHPORTAL/ADATOK/HELyseGNEVTAR/HNK2009.PDF>)
- Krätke, S.* (2001): Strengthening the Polycentric Urban System in Europe: Conclusions from the ESDP. European Planning Studies, 9. 1.
- Lengyel Imre* (2004): The pyramid model: enhancing regional competitiveness in Hungary. Acta Oeconomica, 54. 3.
- Lengyel Imre* (2007): A fejlesztési pólusok mint a tudásalapú gazdaság kapuvárosai. Magyar Tudomány, 168. 6.
- Meijers, E. J., Waterhout, B. & Zonneveld, W.* (2007): Closing the Gap: Territorial Cohesion through Polycentric Development. European Journal of Spatial Development, Refereed Articles, Oct 2007, no. 24.
(<http://www.nordregio.se/EJSD/refereed24.pdf>)
- Nordregio et al. (2004): ESPON 1.1.1 Potentials for polycentric development in Europe (Stockholm / Luxembourg: Nordregio / ESPON Monitoring Committee; <http://www.espon.eu>)
- Pálné Kovács Ilona* (2001): Regionális politika és közigazgatás. Dialóg–Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- Pálné Kovács Ilona* (2004): A közigazgatási régiók esélyei hazánkban. Magyar Tudomány, 165. 9.
- Pálné Kovács Ilona* (2005): A középszintről középtávon. Comitatus, 15. 8–9.
- PWCH – PriceWaterhouseCoopers (2007): UK Economic Outlook, 2007 March
(<http://www.pwc.co.uk/eng/publications/index.html>)
- Radvánszki Ádám* (2007): Egy koncepció – sok megközelítés? A policentrikus városhálózat megjelenése az európai területi gondolkodásban. Falu – Város – Régió, 14. 4.
- Rechnitzer János* (1998): Területi stratégiák. Dialóg–Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- Sóvágó Krisztina* (2007): Globális felzárkózás vagy belső integráció? Alternatívák Európa területi képére, 2030-ra. Falu – Város – Régió, 14. 4.
- Szigeti Ernő* (2002): Község, város, jogállás. (A magyar településhálózat közigazgatási térszerkezetének néhány kérdése.) Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest
- Tosics Iván* (2005): Spatial restructuring in post-socialist Budapest. In Tsenkova S. and Zorica N.-B. (eds.) The Urban Mosaic of Post Socialist Europe (Space, Institutions and Policy). Physica-Verlag
- UBS (2009): Price and Earnings. A comparison of purchasing power around the globe / March 2008.
(http://www.ubs.com/1/e/wealthmanagement/wealth_management_research/prices_earnings.html)
- Vandermotten, C. et al.* (2007): European polycentricity: Towards a more efficient and/or a more equitable development? In Cattani, N. (ed.) Cities and networks in Europe (A critical approach of polycentricity). John Libbey Eurotext, Montrouge
- Wagner Ildikó* (2004): Magyar regionális bankközpontok felkutatása és azonosítása. Tér és Társadalom, 18. 2.
- Zongor Gábor* (1999): Változatok a középszintre, avagy a magyar középszinttelenség. Tér és Társadalom, 13. 3.
- Kulcsszavak:** területi egyenlőtlenség, tervezési-statisztikai régió, ESPON, policentrikusság, monocentrikusság.

Resume

The main objective of the Hungarian city policy is the establishment of a balanced polycentric city network that is more cooperating than the current one. Basic elements of this are the strengthening of the international competitiveness of the capital city, the designation of regional centres and the support of development poles, thus enhancing the reduction of the capital's dominance and alleviating the monocentric spatial structure of the country. Although it is very complicated to decide whether a region has polycentric or monocentric spatial structure, there is a clear need for an exact analysis and working methods. In this article we considered the methods of the "ESPON research program 2006" as basic elements to describe the current position of the Hungarian regions.